

חוצפא

"בעקבות משיחא חוצפא יסנא" (סוטה מ"ט:). בימי משבר אלה רווחה החוצפא על פני כל התבל. כמעט שאין להמלט ממנה. ^{תזרע} תבדק ביחסי בנים להורים - תמצא חוצפא. תחקר במצב חיי הנשואין - תמצאנה שוב. תרצה לעמד על טיב היחסים בין תלמיד למורה - שוב חוצפא. תבדק במשרדות החוץ של אומות העולם - פי שבעה. כאויר מרעיל הנכנס לכל פנה כמוסה, כן התכונה הזאת. העולם סובל משגשוג החוצפא. וכחולה הקורא לרופא להבריאו ממחלתו, כן העולם מאזין ומקשיב להד עקבותיו של משיח שיביא תרופה לו ממכת-מדינה זו.

וחוצפא זו מה טיבה? "אמר רב ששת, חוצפא מלכותא בלא תאגא היא" (סנהדרין ק"ה). מלכות בלי כתר. שליטות בלי סמכות. אדנות חסרת עדינות. קשות בלי קשות. עני גאה ועבד המושל. זוהי הגדרה שלילית - חוסר הנזכות והנזפות, העדר ההוד וההדר.

כמובן, תופעה זו היא בלתי-נעימה. כניית מישחו "חוצפאי", חתכת עליו גזר-דינו לרעה. אבל יש בה גם צד חיובי. בלתי-נעימה אבל לא תמיד בלתי-רצויה. חז"ל דרשו לשבחיו של ישראל ולא לגנותו באמרם, "שלשה חצופין הם: חצוף בחיה כלב, בעוף תרנגול, ובאומות ישראל" (שמ"ר פמ"ב). יש והחוצפא שומרת על היחיד. יש והחוצפא משרתת כמגן על חיי הכלל. יש ובחוצפא משתקפת נאמנות והתמסרות לערכי-נצח קדושים.

החוצפא אינה מדרכי הנימוס. שונים בתכלית השינוי. הנימוס דורש סבלנות, פשרנות, ותרנות. החוצפא - עקשנות, עזות, קיצוניות. הנימוס יסודו במדת השלום. החוצפא נחצבה מצור הדין. וקיום האמת דורש גם שניהם - השלום והדין. יחסר האחד מהם, והאמת כסומא באחת מעיניה.

משה רבנו ירד מהר סני ומצא ישראל נתפס באותו עון. מה עשה? "ויחר אף משה וישלך מידו את הלוחות וישבר אותם תחת ההר". חוצפא שאין כמותה - שבר את הלוחות, מעשה אלקים, ברי-אף. והקב"ה מה אמר? "ישר כחך ששברת" (שבת פ"ז). מה חשבה חוצפא כזון מרדכי היהודי

התעקש וסרב להשתחוות להמן הרשע. את כל עמו העמיד בסכנה בכדי לשמר על טהרת אמונתו. ומה רבה ערכה של חוצפא זון אי-שם באי הים חי יהודי בודד עם בני משפחתו. שומר מצוות ומסרב להממע בין הגויים ולהדבק בדרכיהם האליילים. חוצפא כזאת שומרת על קיומה של האומה. לפני תשע שנים נתקיימה ישיבה בתל אביב. נציגי היישוב היהודי של פלשתינה עמדו במבוכה. מדינות ערב ארבו להם להטריפם ולחלק שלל. שר החוץ של אנגליה שנא אותם שנאת-מות. מזכיר החוץ של ארצות הברית התרה אותם בעקיפין. ונמנו וגמרו ופה אחד הכריזו על עצמאותה של "מדינת ישראל". חוצפא מסוג זה נשנית עכשיו בפרשת עזה-עקבה, חוצפא כלפי דעת הקהל של כל העולם. ובלי חוצפא זו, מה אנו ומה חיינו?

ברם לא נפליג בשבחה של חוצפא. סוף סוף אינו נעים להכרך בכנופיה אחת עם הכלב ועם התרנגול. היא משמשת בתפקיד חיובי רק בעת הצורך, בשעת הדחק, בזמן שאין ברירה. רצוי הרבה יותר שהמצב ישובח והתנאים ישתפרו עד כדי כך שלא נזקק לחוצפא בכדי להגן על עיקרי ערכי החיים ונכסי-נצח של האומה. רצוי הרבה יותר שמשיח כבר יבא ויגאלנו מחבלי מחלת-מות זו.

איך נפליא איפא בין החוצפא המאוסה בעצם מהותה, והחוצפא שיכולה לשמש מגמה חשובה ואצילה? האם יש אבן-בוזן שבה נוכל בין הטוב והרע הכרוכים יחד בה?

יש ויש. החוצפא אינה תופעת אפי אחידה. היא מורכבת משני יסודות נפרדים. שניהם בכלל חוצפא, אך שונים במהותם. בלשוננו הקדושה אנו מכנים אותם: עזות מצח ~~קצו~~ עזות פנים. ולא הרי זה כהרי זה.

עזות מצח - כשמה כן היא: חוצפא הבאה מתוך עקשנות שכלית, סרבנות אידיאולוגית, אבירות המח. עזות המקניטה ומרגיזה ומפריעה, אבל אין בה משום לגלול והעלבה והכלמה. רק עמדה אינטלקטואלית בלתי-ותרנית על עקרונים. וחוצפא כזו יכולה לשמש או ככח יצרני או כהרסני. הכל תלוי במיב העקרון, במהות המטרה: אם מוסרי אם בלתי-מוסרי, אם מהור אם סמא, אם קודש אם חול, אם לקב"ה אם לסטרא אחרא.

אבל עזות פנים - אין לדבר בשבחה לעולם. כולה רעה, מאוסה, נמכזה. עז הפנים אינו מצמצם לרשות האידיוולוגיה. אינו מסתפק בעזות מצח, בחוצפא אינטלקטואלית בלבד. לא במצח מדובר כאן, אלא באישיות כולה מעוקמת ומסולפת. לא המצח בלבד עז, אלא כל ה"פנים": העינים הרמות והצרות, השפתים הטמאות, הפה המנוול, הלשון הרע, הגרון הנמוי, הראש הקל, האף החרה, האוזן הסתומה משמוע דבר ה' ולימוד זכות על רעים, והגלויה לשמע כל דבר בזוי וכל חילול קודש וזלזול הצדק, גלוי הפנים בתורה והסתר פנים מצעקת הדל ושועת העני והעלוב.

על עזות מצח אמרו רז"ל: "אם ראית כהן בעזות מצח אל תהרהר אחריו" (קדושין ע'). אמנם כן. הכהן, הרב, המורה, המנהיג שעליו מוטלת החובה להגן על נכסי-הרוח של העם ולשמר על מהות האמונה והמסורה, עליו להתחזק ולפעמים עליו להשתמש במדת הדין, בעמדה תקפנית וקפדנית ובלתי-וותרנית. עזות מצח כשהיא לעצמה יכולה לשמש כאמצעי למטרה עילאה. מה שאינו כן - בעזות פנים. "עז הפנים נקרא רשע" (במ"ר פי"ח). המדה הזאת היא רשעות, פשוטה כמשמעה. עזות מצח שנערכה כנגד הטוב והטהור - חטא. ולפיכך בוידוי של יום הכיפורים אומר היהודי: על חטא שחטאנו לפניך בעזות מצח. חטא, אבל יכולים לחכות לסליחה ומחילה מאל הרחום והחנון. לא כן עזות פנים. ואע"פ שכאילו בפליטת הפה אנו לוחשים: אנו עזי פנים ואתה רחום וחנון, זה רק בניגוד להקב"ה. אבל כשאנו לעצמינו - הלא בהקדמה לוידוי אנו אומרים: "אלקינו ואלקי אבותינו... א י נ אנחנו עזי פנים..." רבונו של עולם: תאשימונו בכל אשם שהוא, ברכילות ובוועידת זנות, באימוץ הלב ובחיוב מיתת בית-דין, בכפת שוחד ובשבועת שוא, בהונאת רע ובעזות מצח. אבל לא חלילה בעזות פנים! עד כדי כך לא הגענו, לתהום זה לא ירדנו. הכל - אבל לא עזות פנים. על כולם יכול אלוהים לסלח לנו - אבל עזות פנים הנה מעוות לא יתוקן.

ובאמת-מדה זו מי לא יוכל להבחין בין שני סוגי החוצפאן לפני שבועות מספר סרב ראש עירת ניו יורק לערך קבלת-פנים חגיגית למלך סעוד בביקורו "לחברי הגדול איזנהואר". חוצפא - אין ספק. אבל עזות מצח, ולא יותר. אלה דרשו לגנאי: הפרעה ביחסי-חוץ תקינים של הממשלה. ואלה דרשו לשבח:

תקיפות אידיולוגיות נאה לו ונאה למדינה נאורה. ומאידך גיפא, דונמא של עזות פנים. המלך הזה, עריץ פראי ממדבר ערב הגונב נפשות מאפריקה ומתעשר ממקח וממכר של עבדים, המדכא המונים בעריצות אשר לא יאומן כי יסופר, הוא בכבודו עומד לפני האו"ם ונושא משלו על אהדתו ל"חרות... שווי זכויות... ערכים אנושיים". לפני אותו האו"ם שבו נאשם במסחר עבדים אין מוסר כליות, אין בושה, אין הרגשת חטא. זוהי עזות פנים, עון חמור שבו נתקל גם כל אחד מן הצירים שלא פתח פיו להרעיש בקריאת תגר על השקר והכזב הזה ("אידיאליזם" לפי דלת דעת מר דולס) ולתבע עלבונם של המיליונים האומללים הנדכאים על ידי רשע זה. ההכאה בלב והוידוי לא יועילו אחרי המעשה המנוול הזה - ואפילו על ידי אלה המנהיגים אשר כל דבריהם מכוונים כלפי מעלה ובתמימות תמיד "מדברים עם השם". אין "על חטא" על עזות פנים.

ברם, לא נסתפק רק בהגדרה והדגמה. תופעת החוצפא אינה אומרת אלא דרשני. למה התייחסה היהדות לחוצפא של עזות פנים בהתנגדות חריפה וחזקה זו? האם יש בה רק סימן של אופי מקולקל ואישיות בלתי נימוסית בלבד - או משהו אחרת, עמוקה יותר וחשובה יותר?

שורש נגע-אופי זה מצויין בלכה, בהלכות טוען ונמען. ועל ידו נוכל לנתח את המחלה הזאת לנתחיה. הנה דברי התלמוד (כתובות י"ח): "אמר רבה: מפני מה אמרה תורה מודה במקצת המעפה ישבע? - חזקה אין אדם מעיז פניו בפני בעל חובו. והאי, בכולה בעי דלכפריה, והאי דלא כפר ליה משום דאין אדם מעיז פניו הוא, וכולי". כלומר: ההלכה מטילה חובת השבועה על זה שהודה למקצת תביעת החוב. ולמה אין אנו אומרים שמכיון שלא כפר בחוב לגמרי, סימן הוא שכל דבריו כנים ונאמנים? מפני שבאמת ~~הוא~~ ^{למה} ~~את כל הסכום, והיה רוצה לכפר לגמרי.~~ ^{למה} ~~למה~~ ^{למה} מפני שירדה התורה לסוף דעתו של הנתבע הזה, ומתוך הבנה והכרה פסיכולוגית הכריעה התורה: אי אפשר לאדם לכפר את הכל ממש לעיני בעל חובו, זה שנמל לו טובה וחלוא לו את כספו בעת צורכו. אין כפירה כזאת בפני בעל חובו אלא עזות ~~עץ~~ פנים נוראה, וחזקה אין אדם עושה כן.

* היה רוצה לכפר לגמרי אולם לא עשה כן

למדנו מזה עקרון פסיכולוגי-דתי חדש, מפליא ומפתיע. אין לנו לבסס גם את החוצפא - כרגיל אצלנו היום - על הרגש של אי-בטיחות או חוסר האהבה בימי נעורים. אדרבה ואדרבה. עזות פנים במהותה השרשית היא אנכיות מחלטה, בלתי הכרת בעל חוב בעולם. הנתפס בעזות פנים מחשיב את עצמו כעצמאי לגמרי, כיושב במה ואינו זקוק לאחרים, כאילו אינו חייב כלשהו למישהו אחר בעולם. "לי יאורי ואני עשיתיני". עז הפנים אינו מכיר כח עליון שיהיה אחראי לו ולחסדו/דלמשמעתו. עז הפנים אינו מודה בחובתו למרעים, לחברה, ובעיקר: לאלקים. לו הרגיש האיש הזה שיש לו להודות לאלקים, שמן השמים תובעים ^{אלה} ~~אנא~~, שרק בחסד עליון הוספק לו מאכל ומשתה, כסות ודירה, אשה ומשפחה, חרות ושלום, ואפילו האוירה שהוא נושם - אז ודאי לא היה עז פנים. "חזקה אין אדם מעיז פניו בפני בעל חובו". יכיר אדם שכפוף לבעל חוב שוכן במרומים, ולא יהיה עז פנים.

נמצאנו למדים, מתוך דברי ההלכה, אשר עזות פנים היא בעצם מרידה נגד השם, כפירה בסמכות האדם על הבורא, בתלות היצור על היוצר, בזיקת אנוש לחסד עליון. כפירה זו במציאת בעל חוב אלקי, היא הנותנת לאדם גסות לב זו, גאווה זו, חוצפא זו, עזות פנים זו. הלעג בא כשאנשים שאננים, וחבז כחוצפא היותם גאיונים.

ולפיכך גרוע כל כך עז הפנים מעז המצח. עזות מצח היא סוף סוף תכונת האפי. עזות פנים היא כשלון מטפיסי, מרידה דתית וכפירה באלקים.

אמנם, כנזכר למעלה מדברי התלמוד, החוצפא ממין זה היא "מלכותא בלי תאגא" - דמיון האדם שהוא עצמאי ובלתי תולה על אחרים, האלהת העצם, משחק משחית שבו הוא נעשה לראש המלכות בעולמו, בו בזמן שלו לא ניתן הכתר, כתר השייך רק לבורא העולמים. כפירה בחובותינו למלך מלכי המלכים, תפיסתנו במלכות בשעה שאין לנו זכות לכתר - זוהי העזות פנים שבחוצפא. עזות פנים התפשטה בארץ. החוצפא שגשגה בעולם. לא נחכה עד אשר יבא בעל החוב ויתבע את חובו בעל כרחנו. לא נהיה כפוי טובה לאלקי ישראל. לא נישאר כסודה-במצת. נודה לו לגמרי. ואז נעשה את הפסיעה ההיסטורית מעקבות המשיח לימות המשיח. ועד היום הגדול והנורא הזה, אנו תפילה: יהי רצון מלפניך

השם אלקינו ואלקי אבותינו, שתצילנו היום ובכל יום מעזי פנים ומעזות פנים...